

Prvi zarobljeni top u Slavoniji na Vranom kamenu, oktobra 1942.

44 osvedočena zločinca osuđena su na smrt i na licu mesta streljana, dok su ostali pušteni. Sudilo se pravedno i samo ako je zločin dokazan.

Pad Španovice bio je trijumf dotadašnje oslobodilačke borbe u Slavoniji. Ustaški poredak, njegova ideologija i sila potučeni su i izbrisani kao sistem u jednom malom selu, ali je to selo bilo važan deo opšte antifašističke borbe i taj je događaj ostao u neizbrisivom sećanju i naroda i boraca tokom celog rata, iako su nove borbe i nova iskušenja tek predstojali.

Budići - selo za istoriju

U danima posle borbe za Španovicu u štabovima Zone, odreda i bataljona užurbano su vršene pripreme za formiranje 1. slavonske brigade. Sve što

je rađeno za brigadu dobijalo je najvažniji, gotovo svečani karakter. Brigada je bila simbol partizanske vojne snage i organizovanosti, udarna jedinica besprimerne hrabrosti i odlučnosti.

Šture, ali uzbudljive vesti i priče koje su stizale u Slavoniju o podvizima 1. i 2. proleterske, o udarnoj grupi brigada Vrhovnog štaba, o ličkim i krajiškim brigadama, samo su pojačavale želju da i Slavonija dobije svoju brigadu.

Štab Zone imao je najveću odgovornost. Danima su Gregorić, Jakuz i Mrazović, starešine Zone, ali i ljudi sa velikim ovlašćenjima Centralnog komiteta KP Hrvatske, raspravljali o komandnom kadru Brigade i o jedinicama koje će ući u njen sastav. Njihovi su zaključci pretočeni u naredbu. Kuriri su krenuli u odrede.

U prohladno jutro, 11. oktobra 1942. na južnim padinama Ravne gore, na jednu poljanu iznad sela Budića, pristizale su kolone iz raznih pravaca. Bili su to probrani, najbolji i najhrabriji borci iz 1. i 2. slavonskog odreda, sada već formirani u 2, 3. i 4. bataljon, kojima su na čelu bili komandant Geco, Hrvat i Dako. Prvi bataljon pod komandom Đure Dulića i Mirka Bulovića je još u toku formiranja Brigade krenuo za Bilogoru, gde je neprijatelj harao po ustaničkim srpskim selima.

A ovde, u komešanju, što je slika svakog većeg vojnog postrojavanja, vazduh je bio ispunjen žamorm, uzvicima, komandama, topotom marševskog koraka i nekim osobitim značenjem, što je ljude činilo ozbiljnim i uzbuđenim. Najzad se sve utišalo. Na poljani je bio nepomičan vojnički stroj, razvrstan po bataljonima, četama i vodovima. Blizu hiljadu ljudi će od tog istorijskog trenutka činiti 1. slavonsku

brigadu. Najveći broj njih su iz tri kraja Slavonije od Osijeka do Bjelovara, od Save i Drave, iz sela i varošica što su se uvukli u njedra ili ugnjezdila u podnožja Kalnika, Bilogore, Psunja, Papuka, Požeške gore, Krndije, Dilja, iz Moslavine, Podravine, Posavine, Brđanske i Đakovštine.

Sve mlada lica. Uglavnom dvadesetogodišnjaci, pa i poneko dete. Rat, vreme i burni događaji su ih doveli na ovo mesto i sjedinili. Zajedničko im postaje sve - i u dobru i u zlu. Pogledi upereni u iščekivanje, u daleka plava brda, u nedokučivu sutrašnjicu, govore da su se opredelili za potpuno samoodricanje i kao da sa nekom ravnodušnošću razmišljaju o smrti koja ih već sutra čeka. To su ljudi bez zahteva i prohteva, potpuno predani i uvereni da se bore za slobodu i pravdu i da zato ne smeju ništa da traže, a moraju sve da daju. Jer, svi su oni dobrovoljci.

Osnovnu i udarnu snagu u novoj brigadi predstavljali su prvoborci, a bilo ih je oko dvesto pedeset. Još pre godinu i po dana oni su otišli u brda. Prvih meseci bili su i bez oružja i municije, bez hrane i odeće, spavali su u zemunicama i u šumi, bili su tek raštrkane grupice, nemilosrdno progonjeni i desetkovani od zverskog neprijatelja. Ali, svaki njihov pucanj čuo se daleko, svako pojavljivanje doimalo se poput čuda i neverice, a ipak su bili stvarnost i bivalo ih je sve više. Sada bi ih samo pažljivi posmatrač mogao otkriti bilo kao komandante, komandire, komesare, delegate ili kao obične borce. A i u njihovim, očima bi bljesnula nekakva nadmoć, a u izrazu lica samouverenost. Jer, sve što se dešavalo na ovoj poljani, šta je bilo vidljivo ili se bar naslućivalo, rezultat je njihove hrabrosti, istrajnosti, patnje i oskudice, njihove vere i nade.

Na kraju poljane pojavljuje se grupa ljudi i jugoslovenska zastava. Ta će zastava postati znamenje Brigade, svetinja podjednaka za sve, pod njom nestaju razlike koje su, inače, na ovom području okosnica krvi i zla, podstaknuti od najmračnijih fašističkih i nacionalističkih snaga. U stroju Brigade od blizu hiljadu ljudi većinu čine Srbi. Izloženi neposrednom ustaškom pokolju, mnogi od ovih mladića Srba potražili su spas u partizanima. Drugi su uzeli oružje da bi osvetili najmilije, pobijene, poklane i spaljene. Treće su poneli ideali. Nacionalni sastav je, u stvari, bio izraz političkih prilika i opredeljenja za narodnooslobodilačku borbu u Slavoniji. Ali, u ovom stroju, nacionalnost nema više nikakvu ulogu. Partizani su drug uz druga, opštenarodna vojska bratstva i jedinstva. Gde god da se pojavi, u bilo kom delu ove mnogonacionalne teritorije, 1. slavonska brigada biće za sve majka Slavonije.

Vrhunac svečanosti bilo je predstavljanje rukovodećeg sastava Brigade. Pojavljuje se Bogdan Crnobrnja Tolja, vitak, uglađen sa crnim brčićima, bivši učitelj. On je jedan od organizatora ustanka na teritoriji Pakraca. Do tada je bio komandant 1. slavonskog partizanskog odreda i zamenik komandanta 3. operativne zone. Komesar Brigade je Ranko Zec, student iz Nove Gradiške, poznati komunistas Zagrebačkog mandanta je korpulentni i žustri Radojica Nenezić, rođeni Crnogorac, a odrastao u Adi kraj Osijeka. Iako ima samo dvadeset i jednu godinu, ovaj mladić nemirna i buntovna duha već je imao iza sebe i bogatu revolucionarnu, a i ratnu biografiju. Od svoje sedamnaeste je skojevac, u osiječkoj gimnaziji, a

*Ranko Zec, komesar 1. slavonske brigade (kasnije 12. proleterske)
govori pred Brigadom*

u prvim mesecima 1941. je u Podrinju i Mačvi gde je bio partizanski borac, komesar i komandir. Ratne staze ga dovode u Slavoniju, gde ga je uputio Vrhovni štab i tu se brzo proćuo po hrabrosti i sposobnosti kao komandant bataljona u Psunjskom odredu. Na ćelu tog bataljona jurišao je na Spanovicu i unosio pometnju meću ustaše. Sada taj stasiti i naoćiti partizan ćvrstim i sigurnim korakom izlazi pred komandanta Tolju i raportira mu da je Brigada spremna za smotru.

Tu je i Milan Stanivuković Oficir, načelnik Štaba brigade". Zaljubljenik u vojni poziv, predodređen za partizanskog starešinu. Stamen, snažan, energićnog izraza, u besprekornoj dolamici i prepoznatljivom vojnićkom držanju ulivao je poštovanje i uživao autoritet. Ovaj tridesetogodišnjak, nošen mladićkim snovima ostavio je plug u Kleniku kraj

Okučana, postao podoficir bivše vojske, a zatim pod teškim uslovima, pred sam rat, položio i sve ispite da bi postao oficir. Već u to vreme druguje sa komunistima i postaje član Komunističke partije. Slom stare Jugoslavije je bio novi početak ovog slobodoljubivog Slavonca. Među prvim je ustanicima, prvoborcima gde odmah dolazi do izražaja njegovo vojničko znanje, obrazovanje i smisao za organizaciju. Neobično hrabar, on je već prve ustaničke godine dva puta teško ranjen, da bi, eto, na dan formiranja čelne kolone slavonskih partizana bio postavljen za načelnika štaba Brigade.

U grupi brigadnih rukovodilaca nalazi se i omaleni, golobradi, dvadeset dvogodišnji zamenik komesara brigade Petar Car zvani Zvrk. Partizanska imena, odnosno nadimci, bili su uobičajeni, što je nastavljano prakse iz života predratnih komunista koji su se, progonjeni i stavljeni van zakona, tako lakše krili. Nadimci su najčešće označavali fizičke, psihičke i druge osobine značajne za ličnost. (Amerikanac, Bandera, Bokser, Bomba, Cigo, Delija, Oktobar, Zet, Doktor, Đed, Finac, Galeb, Grom, Hrvat, Jastreba, Junak, Karaula, Kuršum, Kedacije, Lisabon, Jaran, Lugar...). Mnogi su, želeći da se istaknu, sami sebi određivali nadimke kao: Juriš, Smeli, Oluja, ili Zmija, dok su ih drugi stekli često i mimo želje, pa su ih čak i vredali. Ali, jednom stečen nadimak je ostajao, a ime i prezime je postajalo nepoznato i nevažno.

I Caru je odgovaralo ime Zvrk. Bio je onizak, žustar, pronicljiv, neupadljiv, uporan, ali više od toga bila je značajna dužnost koja ga očekuje. Zamenici komesara bili su najodgovorniji predstavnici i sprovednici duha i linije Komunističke partije

u partizanskim jedinicama i Narodnooslobodilačkoj vojsci.

Organizacija komunista, kao i u svim drugim brigadama, čvrsto je utkana u sve njene delove. Brigadni komitet, pored članova štaba, obuhvatao je i rukovodioce bataljonskih komiteta i najistaknutije starešine iz bataljona i četa, bataljonski komitet štaba bataljona i najbolje četne rukovodioce, a i u sekretarijatima ćelija po četama, osim komande čete, bili su primerni komandiri vodova, delegati i po nekoliko najhrabrijih boraca. Kao što su organizatori ustanka bili predratni komunisti, a docnije prvi i najviši vojni i politički rukovodioci jedinica, tako su i sada, osim retkih izuzetaka, i svi rukovodioci u brigadi bili članovi Komunističke partije.

Organizacija komunista u brigadi bila je vojska u vojsci, njeno najtvrdje jezgro. Celokupnom životu brigade u celini i svakom njenom pojedincu ona je određivala duh i sadržaj, odnosno, gotovo se sve ocenjivalo u smislu da li je idejno i partijsko ili ne. Linija, ideologija, politika, direktive i naređenja Komunističke partije obavezuju brigadu da sledi opšti narodnooslobodilački i revolucionarni put, a pojedincima da podrede sve svoje lično tom opštem zajedničkom cilju. U običnom, svakodnevnom životu to je značilo izvršiti sve što traži Partija, biti onakav kako to propisuje Partija, uticati na sve, svakoga i svugde da slede Partiju, da se podrede njenoj gvozdenoj disciplini, i samopožrtvovanju. Budno oko Partije bdi nad svakim, od komandanta do poslednjeg borca, opominjući ih u svakoj prilici na svoju sveprisutnost. Blizu dve stotine komunista bili su stožer ovog stroja.

Zvrk, zamenik komesara Brigade, koga je Partija proverila u mnogim prilikama i pre rata, i u dosadašnjem ustanku, imao je sada obavezu da sve to tako bude i u Prvoj slavonskoj brigadi.

*

Budići. Mala poljana. Pre podne. Kakva slučajnost da ovo izgubljeno mesto, na izmaglici planina bude svedokom velikom događaju. Ali, ko zna šta se sve ovde dešavalo? Samo koji kilometar niže su Bučje, vekovno stanište ljudi, na najpovoljnijem prolazu iz daruvarske u požešku kotlinu. Stene i pesak ovde još nose turske tragove, a vetar kao da ponavlja davni poklik goniča robova i lelek raje. A gore - pomamna igra prirode, ustalasano more šumskog zelenila Ravne gore, sa gordim visovima Metlom, Krševinama i još dalje Vranim kamenom i Točkom sa urvinama, rudinama i raštrkanim selima i zaseocima.

Gde su sada zavičaj, dom, spokojni život, mir, sloboda. Nema više snova, jučerašnjeg sveta. Život počinje sada, ovde, odmah. Danas je veliki dan... Odjekuju reči druga Paje Gregorića. On je ispred stroja, a u stroju i Pajo Oršić, seljak, napoličar, bezemljaš, proleter, progonjeni

Srbini. Čovek ovoga podneblja, sa dobrodušnom slavonskom dušom, navikama i običajima. Sada sapet uniformom, oružjem, dužnošću. Pajo je komandir čete. A kada se kaže - to je Pajo, ili Pajina četa, u ratničkom smislu je rečeno sve. On je primer kako narodni ustanci i revolucije, tako reći, preko noći, stvaraju junake, komandire i komandante. Ljudi sa samo oskudnim vojnim i opštim znanjem,

stečenim kao obični, često prezreni vojnici, u odsudnim vremenima neustrašivo staju na čelo skupina, pokazuju prirodni dar za ratovanje i u tome nadmašuju i najškolovanije oficire. Već na prve vesti o zverstvima ustaša, Pajo okuplja desetak svojih seljaka i puca u zločince i na nemački avion koji je mitraljirao njegovo selo. Mit o Paji i njegovim ljudima proneo se selima Pakraca, Daruvara i Psunja. U sastav Brigade Pajina četa ulazi okićena pričama o junaštvu i podvizima, a naočiti brkati Pajo, sa partizanskim nadimkom Brko, jedan je od desetine komandira koji će proslaviti 1. slavonsku brigadu.

U štabu brigade je i referent saniteta Anđelko Kušišec Stojan, student medicine, tih i skroman mladi čovek, jedan od retkih sa naočarima, što je samo pojačavalo priče o njegovim sposobnostima u brizi za ranjene i bolesne. Uz njega je Stjepan Funarić Jota, sekretar Skoja u brigadi, jedan iz plejade borbenih i neustrašivih komunista Slavenskog Broda.

Komandni sastav Brigade su, u stvari, bili svi oni prvoborci iz bilogorskih, moslavačkih, psunjskih, papučko-krndijskih i diljskih partizanskih grupa, koje su prerastale u vodove, čete, bataljone i odrede da bi preživeli i najsposobniji stali u stroj 1. slavonske brigade na najodgovornije dužnosti.

U 1. bataljonu bili su: Đuro Dulić, komandant; Mirko Bulović Zet, komesar; Mihailo Mišćević, zamenik komandanta; Aleksandar Jovanović Aljoša, zamenik komesara; Milan Popara Seljo, operativni oficir i Krsto Bosanac, informativni oficir; Pajo Orozović Brko, komandant 1. čete, Vlado Ivanec, komesar; Jovo Adžija, komandir 2. čete. Stanko

Kragujević, komesar; Ljuban Popović, komandir 3. čete, Mijo Funarić, komesar.

U 2. *bataljonu*: Gedeon Bogdanović Geco, komandant; Čedo Grbić Kedacije, komesar; Jovo Milaković Huso, zamenik komandanta; Mišo Kmečić, zamenik komesara; Rade Marković, komandir 1. čete; Marko Nikolić, komesar; Franjo Hemetek Lovac, komandir 2. čete; Dušan Majetić, komesar; Pero Anđelić, komandir 3. čete, Dušan Drlić, komesar.

U 3. *bataljonu*: Josip Antolović Hrvat, komandant; Ivo Senjug Ujak, komesar; Ivan Jergović Priša, zamenik komandanta; Stjepan Domankušić Omega, zamenik komesara; Borisav Mioljević Šubara, komandir 1. čete; Jovan Kokot Korčagin, komesar; Božidar Kokić, komandir 2. čete; Anđelko Valter Slatki, komesar; Milan Mesić, komandir 3. čete, Mirko Bošković Puškin, komesar.

U 4. *bataljonu*: Dušan Puač Dako, komandant; Ivan Mišković Brka, komesar; Milan Šaula, zamenik komandanta; Andrija Jurišić Gale, zamenik komesara; Pero Radivojević Točak, komandir 1. čete, Branko Bjegojević Bjego, komesar; Dimitar Zagorac, komandir 2. čete; Teodosije Vujić, komesar; Dušan Uskoković Dabetić, komandir 3. čete; Petar Zečić, komesar; Milan Radivojević, komandir Omladinske čete; Rudolf Car, komesar; Vlado Lončarić, komandir Pratećeg voda; Vojin Milić, komesar.

Ceo taj skup činio je brigadu u formiranju. Oni su preživeli početak, ili samo deo ustanka, rata. Ipak, bilo je to beskrajno dugo i teško, jer je početak bio najopasniji i najteži. Pred njihovim očima bila su zbrisana sela, celi krajevi. Osetili su drhtanje

zemlje od bola i nemoći, gledali nezapamćene zločine i ljudsku surovost u najgorem obliku. Sada, u Brigadi, naći će se tamo gde je najpotrebnije.

Redaju se govornici. U vazduhu trepere njihove svečane reči o borbi, jedinstvu, Partiji. Trude se da im govor ima uzvišeni smisao. A ljudi slušaju. Nisu više pojedinci, sada su Brigada. Pod njenom zastavom, u njenoj koloni, ratnici će koračati putem borbe ili ginuti i nestajati, na njenom pohodu ka miru i slobodi.

Prethodnica partizanske Slavonije

Oktober 1942. godine. Na svetskim ratištima sukobi dostižu vrhunac. Ipak, nacistička sila popušta i na Istoku i na Zapadu. Tih dana Vrhovni štab, koji je bio u Bosanskom Petrovcu, naređuje da se oslobodi Bihać. Na pomolu je konstituisanje antifašističkog narodnog oslobođenja Jugoslavije u tom gradiću. U Vrhovnom štabu se užurbano radi na formiranju 1. i 2. proleTERSKE divizije. Vrhovni komandant će tim povodom kazati: „Ove naše brigade, koje su izrasle iz malih partizanskih odreda, koje su prerasle u divizije, sutra će prerasti u korpuse i armije, jer su one jezgro iz kojega naš narod kuje svoju armiju...“.

U isto vreme iz Glavnog štaba Hrvatske u Štab 3. zone učestalo stižu direktive da je potrebno energičnije proširivati oslobodilački pokret. Naglašavan je stav vrhovnog komandanta Tita da je čvor situacije u Hrvatskoj, severno od Save, a Slavonija postaje izuzetno važna za razvoj ustanka i oružane borbe u tom delu Jugoslavije. Glavni štab Hrvatske upozorava štab 3. zone i na to da još nije učinio